

METODOLOGIJOS KLAUSIMAI

J. REPSYS

V. LENINAS APIE MARKSIZMO VIETĄ FILOSOFIJOS ISTORIJOJE

Filosofija yra mokslinio pažinimo, kaip visuomeninio istorinio proceso, dalis, viena iš žmonijos nuolat kuriamos dvasinės kultūros apraiškų. Kūryba, kaip nenutrūkstamas tikrovės sužmoginimo, jos modeliavimo (visais aspektais) procesas, perima sukauptą praeities patyrimą. Todėl kiekviena filosofinė srovė, kryptis, mokykla ar koncepcija atsiranda tik kaip ankstesnės filosofinės bei mokslinės minties vystymosi produktas. Vadinasi, jokia filosofinė kryptis ar srovė negali būti nei suprasta, nei paaiškinta, neanalizuojant jos kaip pasaulinės filosofinės minties etapo. Dėl šios aplinkybės filosofijos istorija negali būti nei atskirų filosofų kontroliuojančių pasisakymų išdėstymas, nei tam tikras priedas prie socialinės bei politinės istorijos. Marksistiškai suprasta filosofijos istorija gali būti tik viena kitą keičiančių filosofinių koncepcijų istorija, tik tam tikrų filosofijos mokslo problemų kėlimo bei sprendimo istorija (žinoma, nenuskurdinta iki supaprastintos materializmo bei idealizmo kovos dėl aprioriškai traktuojamo pagrindinio filosofijos klausimo)¹.

Marksizmas bei jo metodologinė prasmė gali būti suprasti taip pat tik kaip visos ankstesnės filosofinės minties išvada ir tolesnis išvystymas. Kalbėdamas apie marksizmo ryšį su praeities filosofija, V. Leninas daug kartų ir įsakmiai pabrėždavo jo genetinį bendrumą su ankstesniąja filosofija. „Filosofijos istorija ir socialinio mokslo istorija,— rašė jis straipsnyje „Trys marksizmo šaltiniai ir trys jo sudėtinės dalys“,— visiškai aiškiai rodo, kad marksizme nėra nieko panašaus į „sektantiškumą“ kažkio užsidariusio, sustingusio mokslo prasme, atsiradusio *nuošaliai* nuo pasaulinės civilizacijos vystymosi vieškelio. Priešingai, visą Markso ge-

¹ Metodologiniai filosofijos istorijos klausimai tarybinėje filosofinėje literatūroje yra nagrinėjami dažnai. Žr.: П. В. Коллин, К вопросу о методе историко-философского исследования.— «Вопросы философии», 1967, № 5; А. С. Богомолов, Ю. К. Мельвил, Н. С. Нарский, Особенности современной буржуазной философии.— «Вопросы философии», 1967, № 9; М. К. Петров, Предмет и цели изучения истории философии.— «Вопросы философии», 1969, № 2; Т. И. Ойзерман, Проблемы историко-философской науки, М., 1969.

nialumą sudaro kaip tik tai, kad jis atsakė į klausimus, kuriuos pažangioji žmonijos mintis jau buvo iškėlus². Arba: marksizmas anaipol „neatmetė vertingiausių buržuazinės epochos laimėjimų, bet, priešingai, pasiėmė ir perdirbo viską, kas buvo vertinga daugiau kaip dviejų tūkstančių metų žmonijos minties ir kultūros išsivystyme“³. Kalbėdami apie marksizmo susiformavimą arba jo vietą filosofijos istorijoje, dažnai pabrėžiame tai, kad marksistinė filosofija davė naują daugelio problemų sprendimą. Lygiai taip pat dažnai mes užmirštame tą aplinkybę, jog tie laimėjimai galėjo būti pasiekti tik todėl, kad šios gamtamokslinės ir socialinės problemos buvo iškeltos arba bent jau keliamos iki K. Markso. Pabrėždami, ko nedavė ikimarksistinė filosofija, mes nejučiom ignoruojame tai, ką pozityvaus ji davė marksizmui, kuris išsprendė jos iškeltąją problematiką ir žmonijos filosofinę bei mokslinę mintį išvedė į naują raidos etapą.

Jeigu filosofijos istorija yra problemų kėlimo bei jų sprendimo istorija ir jeigu marksizmas yra visos iki jo buvusios mokslinės bei filosofinės minties vystymosi dėsningas rezultatas, tai ir jis, kaip filosofija, negali būti „užbaigtas“, nes filosofijoje, kaip ir apskritai moksliniame pažinime, vienų problemų išsprendimas visuomet iškelia dešimtis ir šimtus naujų klausimų. Kita vertus, žmonijos socialinėje praktikoje atsirandančius naujus uždavinius taip pat reikia išspręsti. Todėl kiekviena tikrovės mokslinė koncepcija turi būti „atvira“ ir pasiruošusi „priimti“ bei spręsti naujai iškylančią problematiką, t. y. turi būti pakankamai lanksti bei imli, jeigu ji nori likti tikrovės rekonstrukcijos modeliu. Vienas iš didžiausių G. Hegelio, kaip mąstytojo, nenuoseklumų buvo tas, kad, pripažinęs visuotinį pasaulio kintamumą bei vystymąsi, jis nesugebėjo pripažinti to savo paties sukurtai filosofijos sistemai. Toji aplinkybė, kad G. Hegelio filosofija suskilo, kad ji tapo vienu iš teorinių marksizmo pagrindų, aiškiai parodė, jog „uždarų“ ir „užbaigtų“ filosofijos sistemų kūrimas yra moksliskai netik nepateisinamas, bet ir beprasmiškas bei iliuzorinis dalykas.

Todėl visiškai suprantama, dėl ko V. Leninas, kaip marksistas ir dialektikas, taip akcentuodavo mintį apie marksizmo „neužbaigtumą“. „Mes visai nežiūrime į Markso teoriją,—rašė V. Leninas straipsnyje „Mūsų programa“,—kaip į kažką užbaigta ir neliečiama; priešingai, mes esame įsitikinę, kad ji padėjo tik kertinius akmenis tam mokslui, kurį socialistai *turi* stumti toliau visomis kryptimis, jeigu jie nenori atsilikti nuo gyvenimo“⁴. Tą pačią idėją, kad marksizmas, kaip filosofinės minties vystymosi etapas, kaip pažinimo proceso pakopa (nepaisant jos objektyvumo

² V. I. Leninas, Raštai, t. 19, p. 3.

³ V. I. Leninas, Raštai, t. 31, p. 284.

⁴ V. I. Leninas, Raštai, t. 4, p. 187.

bei absoliutumo) ir kaip nuolat kintančios socialinės praktikos teorinis įprasminimas, negali būti kažkas užbaigta ir uždara, V. Leninas pabrėžė ir straipsnyje „Apie kai kurias marksizmo istorinio vystymosi aplinkybes“. Jis rašė: „<...> marksizmas nėra negyva dogma, nėra kažkoks išbaigtas, gatavas, nekintamas mokslas, bet gyvas vadovas veikimui, kaip tik dėl to jis negalėjo neatspindėti savyje nuostabiai griežto visuomeninio gyvenimo sąlygų pasikeitimo“⁵.

Marksizmo „neužbaigtumas“ bei atvirumas visai nereikia jo mechaninio arba eklektinio sujungimo (bei papildymo) su jam priešingomis teorinėmis koncepcijomis: pozityvizmu, egzistencializmu arba froidizmu, kaip mano kai kurie „atvirojo marksizmo“ idėjų skelbėjai užsienyje⁶. Marksizmo, kaip mokslinio tyrimo metodologijos, atvirumas reiškia, kad jis turi būti pasiruošęs priimti ir pozityviai spręsti visą dabartinio mokslo bei socialinės pažangos iškeltą problematiką, kuri yra sprendžiama šalia marksizmo esančių filosofinių krypčių bei visuomeninių doktrinų. Antra vertus, kritiškai įvertindama savo idėjinių priešininkų keliamą problematiką, marksistinė filosofija nuolat analizuoja savo pačios neišspręstus uždavinius, t. y., kaip pažymi T. Oizermanas, „užsiima savikritika“⁷. Šitaip suprastą marksistinio materializmo kūrybinį pobūdį turėjo galvoje ir F. Engelsas, kai jis pažymėjo, jog su kiekvienu nauju mokslo atradimu materializmas keičia savo formą, ir V. Leninas, sakydamas, kad K. Markso mokslą reikia vystyti visomis kryptimis, jeigu marksistai nenori atsilikti nuo gyvenimo.

Kadangi marksistinės filosofijos vystymasis neleidžia ignoruoti tos problematikos, kurią kelia dabartinė nemarksistinė filosofija, tai iškyla klausimas, kaip dialektinis materializmas turi santykiauti su buržuazinės filosofijos kryptimis. Kaip buržuazinės filosofijos kritikos principus suprato ir kaip juos realizavo V. Leninas, dialektinės metodologijos požiūriu analizuodamas, pavyzdžiui, liberaliųjų narodnikų sociologiją, rusiškųjų neokantianinkų (M. Tugan-Baranovskio, P. Struvės ir kt.) pažiūras, machistinės arba pirmojo etapo neopozityvistinės filosofijos (empiriokriticismo, empiriosimbolizmo) idėjas? Ir ar dabartinei mūsų buržuazinės filosofijos kritikai šie lenininiai principai yra aktualūs?

Išsamiau panagrinėti buržuazinės filosofijos bei sociologijos kritikos pobūdį čia nėra galimybių, todėl pasakytina tik tai, kad mūsų marksistinės-lenininės metodologijos principai joje dar ne visuomet realizuojami. Labai bendrais bruožais buržuazinės filosofijos kritikos padėtį būtų galima apibūdinti taip.

⁵ V. I. Leninas, Raštai, t. 17, p. 23.

⁶ Jean-Paul Sartre, Marxismus und Existentialismus, München, 1965, s. 141; Erich Fromm, The Sane Society, N.-Y., 1945, p. 263 264, 265; R. Osborn, Marxisme et psychanalyse, Paris, 1967, p. 144 ir kt.

⁷ Т. И. Ойзерман, Проблемы историко-философской науки, стр. 7.

Pirma. Kritikuojant marksistinės filosofijos kryptis, marksizmas kartais paverčiamas kažkokia užbaigta ir uždara sistema, tarsi savotiška dogma, pamiršus, kad V. Leninas labai įsakmiai pabrėždavo F. Engelso mintį, jog marksizmas mums ne dogma, o vadovas veikimui⁸. Užmirštant šį reikalavimą, marksizmas nesąmoningai padaromas savotišku absoliutinės tiesos įsikūnijimu. Marksizmą pavertus absoliutine atskaitos sistema, visa ikimarksistinė filosofija atrodo klaidžiojusi tamsybėje, o pomarksistinė — nukrypusi nuo vienintelio teisingo kelio. Laikydami marksizmą užbaigta paskutinės instancijos tiesa, filosofijos istorijai suteikiame finalistinį ir teleologinį pobūdį. Susidaro įspūdis, kad filosofinės minties istorijos tikslas buvęs artėjimas prie marksizmo, kuris atsakė į visus praeities klausimus ir mums lieka laukti, kol mokslas ir praktika iškels naujas problemas, kurios taip pat bus tuoj išspręstos.

Antra. Kritikuodami priešiškas filosofines bei sociologines teorijas, dar dažnai apsiribojame paprastu jų ir jų keliamos problematikos atmetimu arba, geriausiu atveju, padarytų išvadų paneigimu. Tuo tarpu mokslinės marksistinės kritikos metodas reikalauja griauti kritikuojamų teorijų argumentaciją, parodyti, kiek jų keliami klausimai sociališkai reikšmingi bei moksliskai pagrįsti. Kritikos metodas, paremtas tik priešiškų teorinių koncepcijų konfrontacijų ar jų keliamos problematikos sąmoningu bei nesąmoningu ignoravimu, nėra nei dialektinis, nei moksliskai vaisingas. Šie metodologiniai ribotumai dar pasitaiko ne tik daugelyje specialiųjų darbų, skirtų buržuazinės filosofijos bei sociologijos kritikai, bet ir vadovėliuose bei chrestomatinio tipo filosofinėje literatūroje⁹. Todėl klausimas, kaip V. Leninas suprato buržuazinės filosofijos kritikos principus ir kaip juos realizavo, nėra vien istorinės praeities dalykas.

Analizuodamas narodnikų sociologines pažiūras, veikale „Kas yra „liaudies draugai“ ir kaip jie kariauja prieš socialdemokratų“ V. Leninas rašė: „Būtų pasitraukimas nuo materialistinio metodo, jeigu aš, kritikuodamas „liaudies draugų“ pažiūras, būčiau apsiribojęs jų idėjų sugretinimu su marksistinėmis idėjomis. Reikia dar išaiškinti „narodnikų“ idėjas, parodyti **MATERIALINĮ** jų pagrindą šių laikų mūsų visuomeniniuose ekonominiuose santykiuose“¹⁰. Kitaip tariant, čia reikalaujama kritikuojamas pažiūras bei idėjas paaiškinti, atskleisti tuos realius socialinius pagrindus, kuriais jos remiasi. „Filosofijos sąsiuvinuose“, vertindamas G. Plechanovo duotą agnosticizmo bei kantizmo kritiką, V. Leninas

⁸ V. I. Leninas, Raštai, t. 17, p. 20, 23.

⁹ Žr. pavyzdžiui, «Исторический материализм и социальная философия современной буржуазии», М., 1960; «Марксистско-ленинская философия», М., 1966, стр. 254—257, 492—501.

¹⁰ V. I. Leninas, Raštai, t. 1, p. 207—208.

pažymėjo: „Plechanovas kritikuoja kantizmą (ir agnosticizmą aplanai) daugiau vulgariojo materializmo požiūriu, negu dialektinio materializmo požiūriu, nes jis tik a limine (iš karto) *atmeta* jų samprotavimus, o ne *taiso* (kaip Hegelis taisė Kantą) šiuos samprotavimus gilindamas, apibendrindamas, išplėsdamas juos, rodydamas visų ir visokių sąvokų *sąryšį ir perėjimus*“¹¹.

Taigi, vadovaujantis lenininiais buržuazinės filosofijos kritikos metodologiniais principais, reikia neapsiriboti paprastu kritikuojamų koncepcijų priešpastatymu marksizmui bei jų paprastu atmetimu. Būtina atskleisti kritikuojamų koncepcijų keliamų klausimų realumą, koncepcijų socialinę bei gnoseologinę genezę, o jų keliamą problematiką pozityviai spręsti marksistiniu pagrindu, t. y. pagilinti, taisyti bei vystyti tų koncepcijų idėjas.

Šiuos dialektinius buržuazinės filosofijos kritikos principus V. Leninas realizavo praktiškai.

Kritikuodamas machistinę-pozityvistinę mokslo interpretaciją, kuri rėmėsi tuo faktu, kad mokslo teorijų santykinumas ir apytikrumas buvo priešpastatomi jų objektyvumui, V. Leninas neatmetė pačio machistų iškelto klausimo apie mūsų žinių kintamumą bei santykinumą, bet pozityviai moksliskai jį paaiškino, įjungdamas visus šiuos konvencionalumo bei santykinumo momentus į materialistinę-dialektinę tiesos teoriją. Remdamasis dialektine metodologija, V. Leninas pozityviai išsprendė tą problematiką, kurią iškėlė metafizinio-machistinio pasaulėvaizdžio krizė ir kurią mistifikavo bei dramatisavo machistinė filosofija. Lenininė machizmo analizė mums aiškiai rodo, kad neopozityvizmo pagrindu susiformavusios dabartinės mokslo filosofijos keliamą problematiką¹² gali būti marksistinės metodologijos visai sėkmingai sprendžiama.

Naudojantis dialektine metodologija, gali būti taip pat sėkmingai sprendžiama ir ta problematika, kurią dabar kelia vadinamoji „filosofinė antropologija“ ir jai artimos filosofinės srovės. Dabartiniu metu Vakarų filosofijoje ryškėja susidūrimas tarp „scientizmo“ ir „antropologizmo“, arba kova tarp „filosofijos be žmogaus“ ir „žmogaus filosofijos“. Scientistinė tradicija mokslo bei filosofijos tyrinėjimo objektu laiko pasaulį kaip tokį, kaip totalumą. Mikro bei makro pasaulio reiškinių struktūra ir dėsningumai, žmogus su savo psichika bei ryšiais ir socialiniais vaidmenimis yra tik įvairūs, bet lygiareikšmiai, pasaulinio mechanizmo (universumo) sraigteliai. Filosofijos uždavinys ir yra, remiantis visų mokslų pasiekimų sistematizacija, atskleisti visų šių universumo procesų bei dėsningumą bendriausią ir giliausią esmę. Žmogus su savo kūrybine veikla

¹¹ V. I. Leninas, Raštai, t. 38, p. 165.

¹² Žr.: Ф. Франк, *Философия науки*, М., 1960.

čia faktiškai yra natūralizuojamas ir paverčiamas paprastu objektu kitų objektų tarpe.

Filosofinio antropologizmo atstovai ir jam artimos egzistencializmo, personalizmo ir net neofroidizmo kryptys savo filosofinių koncepcijų pagrindu ima žmogų ne kaip objektą, bet — pirmiausia — kaip veikiantį subjektą. Kritikuodami marksistinę filosofiją, jie kaltina ją scientizmu, sakydami, kad ir joje nebelieka vietos žmogaus subjektyvumui bei aktyvumui.

Tačiau marksizmo apkaltinimas scientizmu visai nepagrįstas. Marksistinis materializmas ima tikrovę ne tik objekto ir stebėjimo forma, bet ir subjektyviai, t. y. žmogaus praktinės veiklos požiūriu, kaip nurodė K. Marksas pirmojoje tezėje apie L. Fojerbachą. Ne tik K. Markso filosofiniuose darbuose, bet ir tuose V. Lenino veikaluose, kuriuose analizuojama subjektyvaus veiksnio vaidmens istorijoje problema arba iškeliamas žmogaus sąmonės kūrybinis vaidmuo, konstruojant mokslo teorijas bei dėsnius¹³, bei pabrėžiama, jog „gyvenimo, praktikos požiūris turi būti pirmas ir pagrindinis pažinimo teorijos požiūris“¹⁴, prieštaravimas tarp scientizmo ir antropologizmo netenka prasmės. Vartojant G. Hegelio terminologiją, būtų galima pasakyti, kad marksistiniame materializme jis „dialektiškai nuimamas“, nes dialektinis K. Markso ir V. Lenino praktinės veiklos materializmas kaip tik įveikė filosofijos istorijoje iškilusią subjektyvumo ir objektyvumo antinomiją. Todėl žmogaus sąmonės kūrybinis aktyvumas marksistiniame materializme surado savo realią vietą. Taigi marksistinė filosofija gali ne tik perimti iš filosofinės antropologijos, bet ir sėkmingai materialistiniu pagrindu spręsti visą tą problematiką, kuri susijusi su žmogaus subjektyvumo pasireiškimu. Kitaip tariant, marksistinė metodologija žmogaus problematiką įgalina ne tik demistifikuoti, bet ir parodyti, kad kova tarp scientizmo bei antropologizmo marksistiškai-leniniškai traktuojamos filosofijos istorijos požiūriu yra ne kas kita, kaip grįžimas į praeitį, kaip savotiškas anachronizmas, atgaivinantis jau išspręstą antinomiją tarp subjektyvumo ir objektyvumo, tarp natūrfilosofijos ir kultūros filosofijos ir pagaliau tarp tiesos ir vertybės.

Žinoma, kritika, paremta kritikuojamų koncepcijų problematikos perėmimu bei jos konstruktyviu sprendimu, yra žymiai sunkesnė už paprastą konfrontaciją bei nihilistinį nusistatymą šių koncepcijų atžvilgiu. Tačiau tik problematiką perimanti ir ją sprendžianti kritika leidžia parodyti ir atskleisti marksistinės filosofijos metodologinį pranašumą bei išplėsti jos pažintinę galią praktikoje, o ne vien gerų norų bei iliuzijų sferoje. Kritika, apsiribojanti tik teorinių priešininkų padarytų išvadų

¹³ V. I. *Leninas*, Raštai, t. 38, p. 168.

¹⁴ V. I. *Leninas*, Raštai, t. 14, p. 128.

peikimu arba jų keliamos problematikos ignoravimu, nėra nei moksliskai vaisinga, nei dialektinė:

pirma: tokio pobūdžio „kritika“ moksliskai mažai efektyvi, nes susidaro įspūdis, kad mūsų filosofinių priešininkų keliamą ir sprendžiamą problematiką marksistiniu pagrindu negali būti išsprendžiama. Marksistinei filosofijai čia atimama jos prometėjiškoji metodologinė iniciatyva;

antra: nihilistinio tipo kritika neveiksminga ir ideologinės kovos požiūriu, nes ji faktiskai palieka mūsų teoriniams priešininkams kovos lauką, tai yra tą problematiką, kurią jie sprendžia ir sprendami spekuliuoja;

trečia: priešišku ir kritikuojamų koncepcijų keliamos problematikos perėmimas ir jos pozityvus sprendimas visai nereiskia atsisakymo nuo marksistinės-lenininės metodologijos principų. Jis tik reiskia marksistinės filosofijos metodologinio pranašumo atskleidimą ir kritikuojamų koncepcijų įveikimą;

ketvirta: marksizmas susiformavo kaip mokslinės bei filosofinės minties vystymosi dėsningas rezultatas. Iš vokiečių klasikinės idealistinės filosofijos jis paėmė dialektinį metodą ir subjekto kūrybinio aktyvumo problemą, juos demistifikuodamas bei išvystydamas materialistiskai. Iš anglų klasikinės politinės ekonomijos ir prancūzų buržuazinių istorikų K. Marksas perėmė bei išvystė naują struktūrinį požiūrį į žmonių visuomenę, sukurdamas materialistinę istorijos koncepciją. V. Leninas, analizuodamas monopolistinę kapitalizmo stadiją, pagilino socialistinės revoliucijos teoriją, paversdamas ją XX amžiaus proletarinių revoliucijų teoriniu kompasu, ir praturtino dialektinę mokslinės tiesos koncepciją, racionaliai bei pozityviai nagrinėdamas machistinę mokslo interpretaciją. Vadinas, ir tolesnė marksistinės-lenininės filosofijos sėkmingo vystymo prielaida yra (ir gali būti) ne tik perėmimas, bet ir atėmimas bei konstruktyvus sprendimas tos problematikos, kurią dabar kelia bei sprendžia nemarksistinė filosofija ir sociologija;

penkta: šitaip suprasdami marksistinės filosofijos vystymo perspektyvas, mes iš tikrųjų ja remsimės ir kaip dėsningu pasaulinės mokslinės bei filosofinės minties išsivystymo etapu, ir realizuosime kaip metodologinį vadovą teorinėje bei praktinėje veikloje už tolesnę pasaulio humanizaciją visais jos aspektais;

šešta: marksistams dialektikams marksizmas nėra filosofijos istorijos galutinė pakopa, įkūnijanti išbaigtą absoliutinį žinojimą, uždara sistema, kurioje galima rasti atsakymus į visus iškylančius klausimus. Marksizmas nėra savotiškas filosofijos istorijos idealas, kurio atžvilgiu visą likusią praeities bei dabarties filosofiją galima būtų paženklinti kažkokiu „nepilnavertiškumo kompleksu“. Kaip pasaulinės filosofinės minties keltų bei keliamų problemų sprendimo etapas, marksistinė filosofija gali

sėkmingai vystytis, tik būdama atvira bei pasirengusi priimti bei pozityviai spręsti visus moksliniame pažinime bei socialinėje praktikoje kylančius klausimus. Taigi marksistinė-lenininė filosofija yra ne kandidiškojo tipo optimizmo išraiška, bet prometėjiškosios paskirties filosofija, siekianti „padaryti atvirą“ žmonijos kuriamos dabarties problematiką, kad, daugiau ar mažiau efektyviai ją spręsdami, žmonės darytųsi savo kuriamos istorijos ir savo ateities subjektais tikrąja šio žodžio prasme.